

“A Merchant's Perspective on Life”: An Epistemic and Educational Plan for Faith-Based Education Based on the Thought of Ali Safai Haeri

Mohammad-Taghi Hadi-Zadeh*

Mojtaba Vafi**

Mohammad-Javad Doroudi***

Abstract

Introduction and Method: Faith-based education aims to shape fundamental understandings of human life and beliefs through the teaching of religious teachings. In recent decades, a significant concern has been providing suitable epistemic content to foster transformative faith experiences among learners. Within the context of Islamic education, efforts have been made to develop epistemic plans. However, these plans need reconsideration from two perspectives: First, they often remain confined within limited thought paradigms, failing to engage emotions and sentiments effectively, and thus not leading to behavioral transformation. Second, they lack a substantial divine dimension, making it challenging to attribute them directly to revealed texts.

In this context, among the scholars, Ali Safai Haeri has addressed these concerns. He has developed an epistemic plan that begins with core religious teachings and extends to the necessary criteria for decision-making in various life situations. Notably, he draws inspiration from Quranic literature in his work titled “*A Merchant's Perspective on Human Life*.”

This study employs a descriptive-analytical method to extract his epistemic framework, focusing specifically on essential religious teachings such as “knowing man and his dignity,” “knowing Allah and His Greatness and Mercy,” “knowing humanity’s role in existence,” “Belief in the Afterlife,” and “knowing the role of prophets and Imams in guiding man.” By integrating insights from the Quranic concept of “trade,” the resulting epistemic content takes on a fresh perspective.

* Teacher of Jurisprudence and Principles of Islamic Law, Researcher in Educational Jurisprudence, Hadizadehsaddah@yahoo.com.

** MA in Islamic Theology, mojtavavafi@gmail.com.

*** Researcher and Head of the Educational Research Group at the Institute of Ahl al-Bayt (AS) Teachings, (corresponding author) nokhbegan1362@yahoo.com.

Findings: Human beings are calculative creatures! Our lives, with their countless choices and actions, are a series of transactions. Therefore, it is logical to expect us to be prudent in this regard!

Generally speaking, the nature of any trade can be summarized in four components: what we give (inputs), what we receive (outputs), the needs or desires that drive us to engage in trade (needs or desires), and finally, the party with whom we trade (buyers). Consequently, a calculative person must accurately understand these four elements in every transaction to ensure the correctness of their trade.

Inputs: In comparing myself to other beings—such as animals, trees, and stones—I find, in addition to the common talents (capital) I possess, I have unique abilities such as thinking, reasoning (intellect), free will, choice, and conscience, which they lack. Therefore, I (the human) am more capable and, as a result, more efficient than they are. Additionally, by carefully observing the interaction among my abilities, I realize that they function like the letters of the alphabet. Consequently, despite the limitations of each, their interaction makes their efficiency/value infinite and unlimited. Thus, the precise measure of this capability/efficiency is obtained.

Needs/Desires: From the existence of additional human talents, we can infer the continuation of life (existence of other worlds), even if only as a possibility. These abilities are meant for those realms, much like how we infer from observing a fetus in the womb. Since the extent of human ability (efficiency) is infinite, continuing this path implies an infinite journey. This long and infinite path that we hypothesize for humans will bring about needs, and since this path is infinite, undoubtedly, its needs will also be immense.

Outputs: The calculative human must trade with their talents/capital and cultivate them to properly meet their immense needs on the long journey ahead. Naturally, we will seek a buyer who can cultivate our infinite capital.

Buyers: We face various buyers such as the “soul,” the “world,” and “people.” However, all of them either have less capital than us, like the world and the soul, or are on the same level as us, like people. Therefore, they cannot be our trading partners because they cannot increase our capital; instead, they diminish it, causing us to lose what we have.

At this stage, a question arises: Is there a superior buyer worthy of trading with humans? The “comings and goings of abilities and inabilities” and the “existence of a set of unwanted limitations” in humans indicate that none of these events occur by his will. He is bound by this situation, and there must necessarily be a ruler who orchestrates these comings and goings and limitations. Careful consideration of the concept of “ruler” reveals that a ruler cannot be bound (non-subjugation). From non-subjugation, we can infer the attributes of “self-sufficiency” and “limitlessness.” The ruler’s self-sufficiency also implies “non-composition.” Similarly, the ruler’s limitlessness can guide us to “uniqueness,”

“encompassment,” “presence,” “knowledge,” “power,” and so on. Additionally, if we accept the ruler’s self-sufficiency, we can also consider the ruler to be “beneficent” and “merciful.” These combined attributes indicate that the ruler can be the buyer of our capital because none of the deficiencies and shortcomings of previous buyers exist in the ruler.

Method of Trade: To trade with the ruler, our actions must have three characteristics: Firstly, they must be for the ruler (intention). Secondly, they must be in the manner and method that the ruler desires (tradition). Thirdly, in cases of conflict between actions (the ruler’s desires), the most important one should be prioritized (importance).

To achieve “tradition,” among the possible ways (“instinct,” “revelation and inspiration to each individual,” “sending a book for everyone,” “appointing an intermediary and guide”), only the third way is undeniable. To verify the claimants, we can use five characteristics: “knowledge of what I do not know,” “freedom from attractions,” “kindness towards me (human),” “ability to perform miracles and miraculous deeds,” and “information provided by previous guides.”

Conclusion: This study aimed to present the fundamental teachings of religion using an innovative and novel method. The main structure of the paper was built based on the pillars of trade (input or capital, output, need or desire, buyer) and developed over ten steps. In the first and second steps, preliminaries about the “nature of trade in human life and the factors of human loss in it” were discussed. In the third and fourth steps, under human capital, the “human talents and their greatness and their incompatibility with worldly goals” were highlighted. The fifth and sixth steps were dedicated to the “continuation of human life (the afterlife) and the immense needs it entails.” Steps six to eight, under the pretext of discussing buyers, explained “knowing God and His distinguishing attributes by moving beyond the soul, people, and the world”. In the last two steps, under the method of trading with Him, the “path to reaching Him” and the “divine proofs and ways to identifying them” were discussed. In summary, as previously mentioned, this plan has two advantages compared to many similar plans. First, in choosing the format and language of the discussion, it is Quran-based. Second, the knowledge it conveys is not abstract; rather, it is belief-forming and emotion-evoking, a feature that relates to the tangible and perceptible nature of the concept of “trade” for humans.

Keywords: faith-based education, religious teachings, Holy Quran, merchant's perspective on human life, Ali Safai Haeri.

«نگاه تاجرانه به زندگی»، طرحی معرفتی - تربیتی

براساس اندیشه علی صفایی حائری

محمدتقی هادی زاده*

مجتبی وافی**

محمدجواد درودی***

چکیده

هدف: تربیت اعتقادی به «فرایند آموزش معارف (دین) با هدف شکل‌دهی به شناخت‌های اساسی زندگی انسان» توجه دارد. با توجه به اتکای این ساحت از تربیت به معارف دین اسلام، به نظر می‌رسد عمده تلاش‌های معرفتی شکل‌گرفته در اندیشه اسلامی با وجود برخورداری از یکسری قوت‌ها، اما از دو منظر نیازمند بازنگری‌اند؛ اول این که در چارچوب اندیشه محدود مانده و در درگیر کردن احساسات و عاطفه مخاطب ناتوان‌اند و در نتیجه، به تحول در رفتار منتهی نمی‌شوند؛ دوم اینکه صبغه و حیانی قابل توجهی ندارند و استناد آنها به متن وحی دشوار است. در این میان، استاد علی صفایی حائری در زمره اندیشمندانی است که به این مهم توجه داشته است. یکی از اقدامات وی، استفاده از نگاه قرآن به «زندگی تاجرانه انسان در دنیا» برای تبیین معارف بنیادی دین است. در این راستا هدف از این پژوهش، واکاوی آثار ایشان برای دستیابی به تصویر منسجم و یکپارچه‌ای از معارف اساسی دین، در پاسخ به دو نیاز یادشده است.

روش: روش استفاده شده در این پژوهش، روش توصیفی - تحلیلی است.

یافته‌ها: برای این منظور، در طی ده گام، معارف اساسی از جمله «شناخت انسان و عظمت او»، «شناخت الله و عظمت و رحمت او»، «شناخت نقش انسان در هستی»، «شناخت ادامه حیات انسان (معاد)»، «شناخت وجود رسول و امام و جایگاه آنها در هدایت انسان» در قالب ادبیات تجارت تبیین شده است.

واژگان کلیدی: تربیت اعتقادی، معارف دین، قرآن کریم، زندگی تاجرانه انسان، علی صفایی حائری.

مقدمه

براساس تلقی حاکم در آراء اندیشمندان تربیتی معاصر، که حوزه شناخت را زیربنای تحول انسان معرفی می‌کنند (برای نمونه ن.ک: صفایی حائری، ۱۳۸۲، ص ۶۸ و ۶۹؛ حسینی بهشتی، ۱۳۹۰، ص ۵۹؛ مصباح یزدی، ۱۳۹۴، ص ۳۶۳ و ۳۶۴)، ساحت اعتقادی در میان ساحات تربیت نقشی زیربنایی دارد؛ به طوری که تحولات آن ناگزیر بسترساز تحولات ساحات دیگر خواهد بود. براین اساس، از جمله دغدغه‌های جدی در چند دهه اخیر، ارائه محتوای معرفتی مناسب برای تحول اعتقادات و شکل دهی به شناخت‌های اساسی زندگی در مخاطب بوده است. طرح‌های معرفتی نظیر «طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن» (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۷۸)، «اندیشه‌های پنهان» (اسکندری، ۱۳۸۸)، «سلسله دروس مبانی اندیشه اسلامی» (جمعی از نویسندگان، ۱۳۹۸)، «برترین آرزو» (وکیلی، ۱۳۹۹)، «دین فطری» (عظیمی، بی تا) نمونه‌هایی از تلاش‌های انجام شده در پاسخ به این دغدغه هستند. در مقام داوری تولیدات پیش رو توجه به دو عنصر «حجیت» و «کارآمدی» ضروری است. مؤلفه اول بر انتساب روشن و قابل دفاع محصولات به منابع و حیانی تأکید می‌کند و مؤلفه دوم به سطح اثرگذاری طرح‌های معرفتی توجه دارد. با توجه به این که هدف از انتقال معارف اساسی به مخاطب، زمینه‌سازی برای حرکت اوست، انتظار می‌رود معارف عرضه شده در سطح اقناع ذهن محدود نماند و با عبور از مرزهای اندیشه، احساسات و عواطف مخاطب را درگیر کرده، به شکل‌گیری باور قلبی بی‌انجامد و در نهایت به تغییر رفتار منتهی شود.

در این باره - دست کم - یکی از راه‌های تحقق توأمان دو عنصر یادشده - افزون بر تمسک به محتوای قرآن و روایات - توجه به ادبیات و روند به کار رفته در آن برای انتقال معارف است. قرآن کریم مجموعه محتوایی بی‌شکل و صورتی نیست که در هر قالبی درآید؛ بلکه در ارائه محتوا به صورت هدفمند اصطلاحاتی را استخدام و روند خاصی را طی می‌کند. با پذیرش این پیش فرض و با لحاظ این که قرآن کریم کلام پروردگاری است که ناظر به نیازهای انسان و متناسب با آن سخن گفته است، توجه به چگونگی انتقال معارف در قرآن اهمیت مضاعفی می‌یابد.

در این راستا از جمله روش‌های قرآن کریم برای بیان برخی حقایق زندگی انسان استفاده از ادبیات «تجارت» است (برای نمونه ن.ک: بقره: ۱۶، ۸۶، ۹۰، ۱۰۲، ۱۷۵ و ۲۰۷؛ آل عمران: ۱۷۷؛ نساء: ۴۴ و ۷۴؛ توبه: ۱۱۱؛ فاطر: ۲۹؛ صف: ۱۰). به نظر می‌رسد استفاده از این اصطلاح، به منظور ملموس کردن حقایق معنوی زندگی انسان و در نتیجه، اثرگذاری بیشتر بر مخاطب است. علی صفایی حائری از جمله اندیشمندانی است که در انتقال معارف دین به این ادبیات قرآنی توجه داشته است. هرچند محتوایی که در این قالب صورت‌بندی کرده، اجمالی است (صفایی حائری،

۱۳۸۴، ص ۲۷-۴۸). ولی طرح و محتوای معارفی منسجمی که برگرفته از منابع وحیانی - و البته با قالب و روندی متفاوت - تولید کرده است، غنای بیشتر این قالب (تجارت) و به تفصیل در آوردن آن را امکان‌پذیر می‌سازد. این مقاله درصدد است - متناسب با اقتضانات کمی و کیفی قالب مقاله - مجموعه‌ای از معارف اساسی دین را با ادبیات قرآنی تجارت صورت‌بندی نماید.

پیشینه: مروری بر مهمترین آثار

آنچنان که در بخش مقدمه اشاره شد، در چند دهه اخیر، با هدف تحول‌آفرینی در شناخت‌های بنیادی مخاطب و به تبع ساحت اعتقادی او، طرح‌های معرفتی کاربردی به جامعه عرضه شده است. در این قسمت به معرفی برخی از آثاری که در ظاهر از موفقیت بالاتری برخوردار بوده‌اند،^۱ می‌پردازیم:

«طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن» (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۷۸) در واقع جلسات روزانه حضرت آیه‌الله خامنه‌ای با نمازگزاران - و به ویژه نسل جوان - در مسجد امام حسن (علیه السلام) در طی ماه مبارک رمضان ۱۳۵۳ است (همان، ص ۱۴) که با هدف ایجاد پایه‌های فکری در مخاطب برای ایجاد یک نظام اسلامی ایراد شده است (همان، ص ۱۹ و ۳۵). در این مباحث سعی شده با رویکردی قرآن‌پایه، طرح یکپارچه و منسجمی از اسلام ارائه شود، به طوری که در مخاطب تعهد به زندگی ایجاد شود و آگاهی‌های ارائه شده، محدود به ذهن نماند (همان، ص ۳۳ - ۳۵). محوری‌ترین عناصر معرفتی طرح مذکور به ترتیب عبارتند از: «ایمان»، «توحید»، «نبوت»، «ولایت». البته به نظر می‌رسد محورهای دیگری - نظیر مسأله «معاد» - هم مدنظر ایشان بوده که تنگنای زمان اجازه طرح آنها را نداده است (همان، ص ۸۵).

«سلسله دروس مبانی اندیشه اسلامی» (جمعی از نویسندگان، ۱۳۹۸) دغدغه ۵۰ ساله علامه مصباح یزدی است (مصباح یزدی، بی تا، ص ۱۹). این طرح معرفتی که هم‌اکنون در دوره‌های موسوم به «طرح ولایت» برای مخاطب عرضه می‌شود، با رویکردی استدلالی - برهانی در پی ارائه پاسخ‌هایی قانع‌کننده و متقن درباره مسائلی اساسی زندگی بشر است (همان، ص ۹ - ۱۲ و ۱۸ - ۲۰). این طرح که به فرموده استاد مصباح، یک نظام هماهنگ فکری را عرضه می‌کند (همان، ص ۲۰)، متشکل از شش بحث محوری است که به ترتیب عبارتند از: «معرفت‌شناسی»، «خداشناسی»، «انسان‌شناسی»، «فلسفه اخلاق»، «فلسفه سیاست» و «فلسفه حقوق». با این

۱. بدیهی است داوری درباره میزان موفقیت هر یک از طرح‌های یادشده، نیازمند بررسی دقیق‌تری است که خارج از عهده عهده این پژوهش می‌باشد.

حال، به اذعان دست اندرکاران این مجموعه، همچنان امکان گسترش طرح به موضوعات دیگری - خاصه - در فضای فلسفه‌های مضاف هست (شبان‌نیا، ۱۳۹۸، ص ۳۰۴ و ۳۰۵).

«برترین آرزو» (وکیلی، ۱۳۹۹)، مجموعه‌ای است هفت جلدی که تلاش می‌کند با تکیه بر ظرفیت‌های فلسفی - عرفانی به معرفی معارف بنیادی دین در موضوعات «معرفت شناسی»، «انسان شناسی - جهان شناسی»، «خداشناسی»، «راه شناسی»، «اسلام شناسی» و «شیعه شناسی» پردازد و از این طریق جوان و نوجوان مسلمان را در برابر هجوم شبهات واکسینه نماید. «اندیشه‌های پنهان» (اسکندری، ۱۳۸۸) را می‌بایست در امتداد طرح معرفتی استاد علی صفایی ارزیابی کرد؛ هرچند علیرغم زحمات نویسنده، نگاه کتاب به طرح معرفتی مرحوم علی صفایی، جامع و کامل نیست و صرفاً بخشی از آن را در بر می‌گیرد.

«دین فطری» (عظیمی، بی تا) در صدد است تا معارف دینی را با تکیه بر ادراکات و گرایشات فطری بیان کند. مهمترین محورهای معرفتی مورد توجه در این طرح به ترتیب عبارتند از: «هدف از خلقت انسان»، «راه رسیدن به هدف»، «راهنمای رسیدن به هدف»، «وسیله حرکت»، «چگونگی حرکت»، «موانع رسیدن به هدف» و «چگونگی مبارزه با موانع». این طرح مدعی است هفت محور مذکور مهمترین مسائل مربوط به انسان هستند که اگر به درستی پاسخ داده شوند، همه دین ابلاغ شده است (عظیمی، بی تا، جلسه اول).

در کنار طرح‌های یادشده، استاد علی صفایی حائری نیز با دغدغه‌ای مشابه، طرح معرفتی وحی‌پایه‌ای را بنا نهاده است که از معارف بنیادی دین آغاز شده، تا ملاک‌های مورد نیاز برای تصمیم‌گیری (انتخاب) در عرصه‌ها و موقعیت‌های مختلف زندگی امتداد پیدا می‌کند. گرچه این طرح تاکنون به صورت کامل از میان آثار ایشان جمع‌آوری و در قالبی منسجم و یکپارچه ارائه نشده است، اما گوشه‌هایی از آن را می‌توان در آثاری نظیر «اندیشه‌های پنهان» (اسکندری، ۱۳۸۸) و «انسان جاری» (پورسید آقایی، ۱۳۸۹) یافت. از جمله تلاش‌های این اندیشمند فرزانه، ارائه اجمالی و گذرای محتوای معارف معرفتی در قالب ادبیات قرآنی «تجارت» است. در این راستا پژوهش پیش رو با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی ابتدا به استخراج - صرفاً - طرح ایشان از معارف اساسی دین در محورهای «شناخت انسان و عظمت او»، «شناخت الله و عظمت و رحمت او»، «شناخت نقش انسان در هستی»، «شناخت ادامه حیات انسان (معاد)»، «شناخت وجود رسول و امام و جایگاه آنها در هدایت انسان» پرداخته و سپس با الهام گرفتن از ادبیات قرآنی تجارت، محتوای معرفتی به دست آمده را صورت‌بندی تازه‌ای نموده است.

گام اول: زندگی عرصه تجارت

انسان موجودی است حساسگر! پیش از هر اقدامی، ابتدا سود و زیان آن را می‌سنجد و سپس متناسب با آن عمل می‌کند. با وجود این، شاید تصور کنیم که این سخن در همه مصادیق درست نیست و مواردی را می‌توان یافت که در آن هیچ ردّ پایی از این محاسبه‌گری به چشم نمی‌خورد؛ مثلاً کسانی که به کار زیان‌باری - نظیر سیگار کشیدن و یا استفاده از مشروبات الکلی و... - روی می‌آورند، یا به تقلید از دیگران روز و شب سپری می‌کنند و یا در عادات خویش غوطه‌ورند. با این حال، برخلاف تصور ما این افراد هم اهل محاسبه‌اند؛ اما نباید از یاد برد که هر انسان حساسگری ممکن است در محاسبه خویش اشتباه کند؛ مثلاً استعمال سیگار، برای کسی که از مضرات آن آگاه است، به دلیل فقدان سنجش در او نیست؛ بلکه او در این کار یک نوع خلسه، راحتی و یا ژست و غروری را یافته که آن را بر تمام آن مضرات ترجیح می‌دهد. همچنین کسی که دنباله‌روی دیگران است، شاید خودش به کاستی‌های این روش آگاه باشد، ولی این رویه را نسبت به حرکت‌های مستقل، مطمئن‌تر و ایمن‌تر می‌بیند. در مجموع، آنچه قابل انکار نیست، وجود این حساسگری و نگاه «هزینه و فایده» در انسان است، که می‌توان آن را به عنوان یک اصل مهم و در عین حال، فراگیر در همه انسان‌ها دانست! (صفایی حائری، ۱۳۸۶، ص ۴۸)

ارکان تجارت: به طور کلی ماهیت هر تجارتی در چهار مؤلفه خلاصه می‌شود:

۱. آنچه می‌دهیم (داده‌ها)
 ۲. آنچه به دست می‌آوریم (ستاندها)
 ۳. نیازها یا خواسته‌هایی که برای تأمین آن، به تجارت دست می‌زنیم (نیازها یا خواسته‌ها)
 ۴. کسی که با او تجارت می‌کنیم (خریدارها)
- هیچ تجارتی صورت نمی‌گیرد، مگر این که برای تأمین نیازی یا خواسته‌ای است (نیازها یا خواسته‌ها). یعنی ابتدا نیازی - چه کاذب یا واقعی - شکل می‌گیرد، سپس انسان برای تأمین آن، به داد و ستد دست می‌زند. بنابراین به دنبال آورده مشخصی است و هر چیزی را نمی‌خواهد. برای مثال، وقتی گرسنه می‌شود، برای به دست آوردن غذا تلاش می‌کند، یا وقتی تشنه می‌شود، به دنبال آب می‌رود. (ستاندها)
- از آنجا که که انسان به دنبال مطلوب مشخصی است، باید بداند چه کسی مطلوب او را در اختیار دارد تا برای کسب آن به او مراجعه کند. (خریدارها) افزون بر این، هیچ خریداری بی‌دلیل، به داد و ستد با انسان رضایت نمی‌دهد. انسان باید آورده‌ای داشته باشد تا در عوض آن، خریدار را به انجام داد و ستد ترغیب کرده، مطلوب خویش را از او بستاند. (داده‌ها)

در نتیجه انسان حسابگر، برای اطمینان از درستی تجارت خویش، می‌بایست در هر داد و ستدی، این چهار عنصر را به درستی بشناسد. ثمره این شناخت، رسیدن به فهم صحیحی از تناسب یا عدم تناسب کمی میان داده و ستانده، تناسب یا عدم تناسب سنخ‌ی خریدار و ستانده، و تناسب یا عدم تناسب کیفی نیاز و ستانده خواهد بود. از آنجا که هیچ داد و ستدی از این چهار عنصر خالی نیست، می‌توانیم آنها را «ارکان تجارت» بنامیم.

ماهیت تجارت در زندگی انسان: زندگی ما با انتخاب‌ها و اقداماتی بی‌شمار و گوناگون آمیخته است. ما در هر لحظه به کاری مشغولیم؛ گاهی می‌خوریم و می‌آشامیم؛ گاهی می‌خواهیم؛ گاهی در رفت و آمد هستیم؛ گاهی خود را با تماشای برنامه‌ای سرگرم می‌کنیم؛ گاهی مشغول گفتگو با کسی هستیم یا فعالیتی علمی را پیگیری می‌کنیم؛ حتی آن‌زمان که رفتارهای بی‌حاصلی داریم و عمر خویش را بی‌هدف هدر می‌دهیم. اگر از هیاهوی این فعالیت‌ها رها شویم و از بالا به آنها بنگریم، مشاهده خواهیم کرد که فعالیت‌های ما همواره چیزی جز یک داد و ستد نیست؛ داد و ستدی برای دستیابی به مطلوب‌های مان.

هر انسانی در زندگی اهداف و مطلوبیت‌هایی دارد که رفتارها و اقدامات مختلف او برای رسیدن به آنهاست. درست است که گاهی - و یا در اغلب موارد - کارهایی که انجام می‌دهیم، در ظاهر یکی است، ولی اغراض متفاوتی در آنها دنبال می‌شود. یکی خودش را خرج رسیدن به ثروت می‌کند؛ یکی توانش را برای تحصیل شهرت به فرسایش می‌کشد. آن دیگری به دنبال قدرت است و برای آن می‌کوشد. در واقع، همگی ما (انسان‌ها) تاجریم؛ تاجری که سرمایه‌اش، توانایی اوست؛ این توانایی‌ها همیشه در قالب مجموعه‌ای از رفتارها و حرکات‌ها بروز می‌کند (هزینه می‌شود) تا به واسطه آن، مطلوب حاصل شود.

با توجه به آنچه درباره «حسابگری انسان» گذشت، در صورتی که بپذیریم یکی از تجارت‌های انسان و بلکه مهم‌ترین تجارت او در این دنیا هزینه کردن خودش (با تصمیمات و اقداماتش) برای رسیدن به مجموعه‌ای از مطلوب‌هاست، منطقی است اگر انتظار داشته باشیم که در این مورد هم حسابگرانه عمل کند!

گام دوم: عوامل خسارت در تجارت

درست است که همه انسان‌ها حسابگرند؛ ولی محاسبه‌ها با یکدیگر متفاوت است و همین تفاوت است که یک تجارت به سود و دیگری به ضرر منتهی می‌شود. بنابراین این مهم نیست که حسابگر باشیم - چون خواه ناخواه هستیم - مهم این است که از روش محاسبه آگاه باشیم و و منافذ

خسارت آفرین را به درستی بشناسیم. در این راستا به نظر می‌رسد عمده عوامل خسارت آفرین در داد و ستدهای انسان، «ندیدن»، «شناختن ارزش» و «غفلت از یافته‌ها» است (همان، ص ۵۱؛ همو، ۱۳۸۲، ص ۱).

الف) ندیدن: نمونه این اتفاق در داد و ستدهای مرتبط با زندگی انسان (تجارت زندگی) زیاد رخ می‌دهد؛ مثلاً کسی که یک برنامه تلویزیونی جذاب را تماشا می‌کند، تصور می‌کند بدون هیچ هزینه‌ای به لذت این برنامه دست یافته و از این امر خشنود است؛ در حالی که او در حال هزینه کردن عمر خویش است؛ ولی آن را نمی‌بیند (همو، ۱۳۸۴، ص ۳۷).

ب) شناختن ارزش: گاهی انسان به ارکان داد و ستد توجه دارد، اما ارزش آنها را به درستی نمی‌شناسد؛ نظیر کودکی که اسکناس چند ده هزار تومانی را با یک شکلات کم ارزش عوض می‌کند. در بُعد اجتماعی، اینکه مسئولین کشور در یک دوره‌ای حاضر شدند ثروت‌های ملی کشور -نظیر نفت- را در برابر یکسری کالاهای مصرفی لوکس و تجملی بدهند هم نمونه دیگری از این اتفاق است. آنها نفت را می‌دیدند ولی تصورشان -آن‌گونه که غرب القاء کرده بود- این بود که ماده‌ای است بد بو و کثیف است و چه چیز بهتر از این که در مقابل خلاص شدن از شر آن بتوان برای مصارف زندگی، کالاهای مدرن به کشور وارد کرد!

ج) غفلت از یافته‌ها: یکی از ضعف‌های انسان، «فراموشی» است. گاهی انسان یافته‌های خویش را از یاد می‌برد و بی‌توجه به آنها حرکت می‌کند. بسیاری از غفلت‌ها، در اثر وسوسه‌های شیطان است. ضرورت «تذکر و یادآوری» برای جبران این آفت و خنثی نمودن حيله شیطان است. (همو، ۱۳۸۶، ص ۵۱؛ ۱۳۸۸، ص ۱۵۲؛ ۱۳۹۱، ص ۹۴؛ ۱۳۸۴، ص ۳۶؛ ۱۳۸۲، ص ۹۸ و ۱۱۳).

گام سوم: سرمایه‌های انسان برای تجارت (۱)

برای پیشگیری از گرفتار شدن در خسارت‌های تجارت زندگی، پیش از هر چیز باید سرمایه‌های انسان را شناخت. (همو، ۱۳۸۷، ص ۲۷) برای شناخت سرمایه‌های خودمان راه‌های متعددی در اختیار داریم. یکی از ساده‌ترین آنها «مقایسه» است؛ یعنی مقایسه خودم با یکی از موجودات -مانند حیوان، درخت، سنگ- بر پایه یک درک حضوری از خود. در این روش با مقایسه کارکردهای خودم (انسان) با طرف دیگر، توانایی‌های مشترک و متمایز هر دو طرف به راحتی شناخته می‌شود و به تبع آن، می‌توانیم توانایی‌های خود را کشف کنیم؛ برای مثال، اذعان به سرعت فوق‌العاده یوزپلنگ در دویدن، قدرت فوق‌العاده عقاب در پرواز، حس بویایی قوی سگ و بسیاری

استعدادهای دیگر حیوانات، محصول مقایسه آنها با انسان است. با این روش، حتی استعدادهای درونی دو طرف مقایسه را هم می‌توان شناسایی کرد؛ چون کارکردهای هر موجودی، از توانایی‌های درونی او حکایت دارد. (همو، ۱۳۸۴، ص ۲۷؛ ۱۳۸۲، ص ۱۵۱؛ ۱۳۸۲، ص ۵).

الف) سرمایه‌های مشترک با حیوانات: هنگامی که خودم را با یک خرگوش یا یک گربه و یا هر حیوان دیگری در هستی مقایسه می‌کنم در ابتدا می‌بینم با آنها اشتراک‌هایی دارم:

- هر دو حواس داریم؛ چون هر دو نسبت به مزه، رنگ، بو، گرما و سرما به تناسب واکنش نشان می‌دهیم؛

- هر دو احساس داریم؛ چون هر دوی ما نسبت به فرزندمان و یا پدر و مادرمان رفتارهای عاطفی نشان می‌دهیم؛

- هر دو از هوش برخورداریم؛ چون هر دو می‌توانیم در یک موقعیت، بهترین تصمیم را بگیریم؛

- هر دو حافظه داریم؛ چون هر دو می‌توانیم معلومات گذشته خود را به یاد آوریم. پس جایی برای نگهداری آنها در خود داریم.

در مجموع، انسان در قوای حواس، ادراکات حسی، احساس (عاطفه)، هوش و حافظه با حیوان اشتراک‌هایی دارد (همو، ۱۳۸۲، ص ۱۱۴ و ۱۵۲؛ ۱۳۹۰، ص ۲۱۷).

ب) سرمایه‌های متمایز با دیگر موجودات: با وجود این اشتراکات وسیع، من سرمایه‌های عظیم و توانمندی‌های ویژه‌ای دارم که حیوان - و به طریق اولویت، گیاهان و جمادات - فاقد آن هستند:

یک. تفکر: من (انسان) از قدرت فکر برخوردارم و می‌توانم از محسوسات و مُدرکات و دانستی‌های خود نتیجه‌گیری کنم. می‌توانم تعمیم و تجرید کنم و از معلومات به مجهولات دست بیابم، اما حیوان توانایی انجام چنین کاری را ندارد. پیشرفت عظیم انسان در طول زندگی‌اش شاهدهی بر وجود این توانمندی در اوست. در حالی که حیوان، مادامی که جبر طبیعت او را به تغییر وادار نکند، رویه گذشته خویش را ادامه می‌دهد.

دو. سنجش (تعقل): من می‌توانم معلومات خویش را بسنجم و اندازه‌گیری کنم؛ ولی حیوان از انجام این کار ناتوان است. او نمی‌تواند میان دو پرونده، دو حادثه مقایسه و سنجش نماید.

سه. اختیار و انتخاب: من از اختیار و آزادی برخوردارم و می‌توانم در میان گزینه‌های متنوعی که پیش‌رو دارم، بسنجم و آنچه را که می‌خواهم گزینش کنم؛ ولی حیوان آزاد نیست. همیشه رفتارهایش به صورت هدایت‌شده و جبری است. این انتخاب‌ها در شرایط مشابه، همیشه به یک شکل است و سرّ یکنواختی زندگی حیوان هم در همین انتخاب‌های مشابه غریزی اوست.

به همین صورت می‌توانیم توانایی‌های دیگری - نظیر «وجدان» و «فرقان» - را نیز در انسان کشف کنیم. همین مقایسه ساده می‌تواند استعدادهای حواس، احساسات، کنجکاوی، هوش، حافظه، خیال، فکر، عقل، به‌ترطبی، وجدان و... را به ما معرفی کند (همو، ۱۳۸۲، ص ۱۵۲؛ ۱۳۹۰، ص ۲۱۷؛ ۱۳۸۷، ص ۲۸).

حال که مجموعه‌ای از توانمندی‌های انسان را شناختیم، باید بدانیم ارزش آنها چه مقدار است، تا در داد و ستد و هزینه‌کرد آنها برای به دست آوردن مطلوب دچار خطای محاسباتی نشویم. برای این کار می‌توانیم از معیاری که در اندازه‌گیری میزان ارزش موجودات دیگر استفاده می‌کنیم، در اینجا نیز بهره بگیریم. معیار عامی که در این زمینه وجود دارد، «کارایی» است؛ یعنی هر چه یک وسیله از کارایی بالاتری برخوردار باشد، قیمتی‌تر و ارزشمندتر محسوب می‌شود. برای مثال، وسیله‌ای - مانند یک چاپگر - که چند منظوره است و کارایی بیشتری نسبت به وسیله‌های مشابه دارد، به همان میزان از ارزش و قیمت بالاتری برخوردار است. براین اساس باید ببینیم انسان در مقایسه با موجودات دیگر، از حیث کارایی و کارآمدی، چه جایگاهی دارد!

با توجه به مقایسه‌ای که پیشتر صورت گرفت، مشخص شد که انسان در مقایسه با حیوان و موجودات دیگر از توانمندی بسیار بالاتر و در نتیجه، کارآمدی افزونتری برخوردارتر است. بنابراین هر چند با صرف شمارش توانایی‌های انسان، نتوانیم به میزان ارزیابی دقیقی از ارزشمندی او داشته باشیم، ولی دست کم می‌توانیم زیاده‌تر بودن ارزشمندی او را در مقایسه با دیگر موجودات تخمین بزنیم.

گام چهارم: سرمایه‌های انسان برای تجارت (۲)

با بررسی تک تک توانایی‌های انسان، به عظمت آنها پی بردیم. اما همان‌طور که می‌دانیم این توانایی‌ها در وجود انسان، مستقل عمل نمی‌کنند؛ آنها همواره با یکدیگر در حال داد و ستد هستند و در یک ساز و کار مشخص - بی‌واسطه یا باواسطه - یکدیگر را حمایت می‌کنند. لازم است بدانیم که برای شناخت یک مجموعه مرکب علاوه بر شناخت تک تک اجزاء، بررسی و شناخت کیفیت ترکیب اجزاء و چگونگی ارتباط و تعامل آنها با یکدیگر ضروری است. چه بسیار مجموعه‌های مرکبی که - با وجود برخورداری از اجزاء مشترک - به واسطه تفاوت در نحوه ترکیب، هویت و کارکرد متفاوتی پیدا می‌کنند. بسیاری از سیستم‌های مکانیکی نظیر خودرو، هواپیما، کشتی، تسلیحات و... از قطعاتی مشابهی مانند چرخ‌دنده، زنجیر، تسمه، سیلندر، پیستون، پیچ، مهره و... تشکیل شده‌اند؛ اما به واسطه طراحی و ترکیب متفاوت آنها با یکدیگر، کارایی‌شان از یکدیگر

متفاوت شده است؛ به این ترتیب، برای رسیدن به شناخت دقیقی از انسان و کارکردهایش - و به تبع، میزان ارزشمندی او - باید چگونگی ترکیب و ارتباط و تعامل میان توانایی‌ها را شناسایی کرد (همو، ۱۳۸۲، ص ۱۵۱؛ ۱۳۸۶، ص ۳۵۴؛ ۱۳۸۱، ص ۱۱۳؛ ۱۳۸۲، ص ۵۳؛ ۱۳۸۳، ص ۳۷؛ ۱۳۸۲، ص ۵۲).

میان توانایی‌های انسان روابط مشخصی برقرار است. هر کسی - به صورت حضوری - این توانایی‌ها و روابط را در درون خویش درک می‌کند. اندام‌های حسی انسان، تصویرها و تصویرهایی را از دنیای بیرون منعکس می‌کنند. این تصویرهای پراکنده در حافظه انسان جمع‌آوری و ذخیره می‌شود تا در هنگام نیاز مورد استفاده قرار گیرد. سپس نیروی تخیل، به این تصویرها شکل‌هایی می‌دهد که در خارج مشابه ندارد. با رشد دستگاه مغز، انسان توانایی‌های تازه‌ای پیدا می‌کند. او به تدریج می‌تواند از یافته‌های گذشته خویش به شناخت‌های جدیدتری دست پیدا کند. همچنین می‌تواند اطلاعات خویش تعمیم یا تجرید و یا انتزاع نماید. این فعالیت‌ها همگی محصول توانایی فکر است. در مرحله بعد، شناخت‌های استنتاج‌شده، به وسیله عقل سنجیده می‌شود و از این طریق شناخت نهایی به دست می‌آید. در این هنگام، نیروی بهترطلبی به سمت شناخت نهایی حرکت می‌کند و بدین صورت، «عمل» محقق می‌شود. این توانایی‌ها آنچنان در انسان ترکیب شده‌اند که هیچ‌گاه از هم جدا نمی‌شوند و هیچ‌یک بدون دیگری نمی‌تواند وظیفه خویش را به درستی انجام دهد (همو، ۱۳۹۰، ص ۱۹۲؛ ۱۳۸۱، ص ۹۲؛ ۱۳۸۲، ص ۱۵۲).

نتایج ترکیب

الف) نامحدود بودن توانایی‌های انسان: انسان موجودی است مرکب؛ ترکیب‌یافته از مجموعه‌ای از توانایی‌های محدود. اما درست است که تعداد توانایی‌های انسان محدود است، ولی نحوه تعامل آنها این امکان را به وجود آورده است که ابعاد و توانایی بیشتری پیدا کنند و در نتیجه کارایی بالاتری داشته باشند؛ نظیر حروف الفبا، که با وجود تعداد محدودشان می‌توانیم با ترکیب آنها با یکدیگر به تعداد زیادی کلمه و جمله دست یابیم. البته با این تفاوت که در حروف الفبا اندازه این وسعت همچنان محدود است؛ ولی کارایی توانایی‌های انسان، بی‌نهایت است و هیچ محدودیتی نمی‌شناسد (همو، ۱۳۸۶، ص ۴۱؛ ۱۳۸۱، ص ۹۱؛ ۱۳۸۶، ص ۱۱).

ب) ناهماهنگی توانایی‌های انسان با اهداف دنیا:

یک. بیشتر بودن از اهداف رفاه، امنیت و عدالت: زندگی عادی در دنیا با اقتضائاتی همراه است. این زندگی نیازمند خوراک مناسب، خواب و استراحت کافی، پوشش مناسب، برخورداری

از قوای دفاعی و هجومی در برابر دیگر موجودات و نیز حوادث طبیعی، قدرت تکثیر نسل و... است. اینها مسئله‌ای است که عمده جانداران سعی می‌کنند با تأمین مناسب آن، لذت و خوشی و رفاه را برای خویش به ارمغان آورند. با کمی تأمل و دقت درمی‌یابیم که جز انسان، دیگر موجودات زنده نیز برای تأمین نیازهای یادشده از گزینه خویش مدد می‌گیرند. اما در انسان چنین نیست! او بیش از آنچه لازم است توانایی دارد؛ او فکر، عقل و وجدان دارد. در حالی که این استعدادها برای رسیدن به هیچ‌کدام از اهداف عالی زندگی دنیایی نیاز نیست. همانطور که مورچه‌ها و زنبورها صرفاً با گزینه توانسته‌اند حتی عدالت اجتماعی را در زندگی خویش حاکم کنند یا همچون حیوانات دیگر به لذت و رفاه دست پیدا کنند، انسان نیز می‌توانست بدون این توانایی‌ها و همانند دیگر جانداران بر گزینه‌اش تکیه کند و زندگی خوشی را برای خویش بسازد. بنابراین انسان از توانایی‌هایی فراتر از نیازهای دنیایی خویش برخوردار است (همو، ۱۳۸۷، ص ۲۸؛ ۱۳۸۱، ص ۹۰؛ ۱۳۸۲، ص ۶۳).

دو. در تراحم بودن با خوشی‌های دنیا: ممکن است کسی با وجود پذیرش ضرورت نداشتن برخورداری از این مقدار استعداد و توانایی، معتقد باشد می‌توان آنها را در راستای لذت‌های دنیایی خرج کرد و خوش‌تر زیست. اما مسئله اینجاست که این توانایی‌ها، نه تنها زیادی است، بلکه مزاحم خوشی‌های زندگی انسان است. مثلاً فکر و عقل باعث می‌شود که انسان حتی در اوج رفاه، احساس ناامنی کند. او همیشه می‌ترسد که مبدا نعمت‌ها و رفاهی را که با زحمت به دست آورده - به وسیله بلایای طبیعی یا سرقت و... - از دست برود و یا اینکه مرگ، او را از امکاناتش جدا سازد. همین «احساس ناامنی» کافی است تا مجال ماندن با خوشی‌ها و دل سپردن به آنها از انسان سلب شود (همو، ۱۳۸۲، ص ۱۰۱ و ۱۵۰؛ ۱۳۸۶، ص ۴۲-۴۹؛ ۱۳۸۱، ص ۹۰؛ ۱۳۸۲، ص ۱۲۴-۱۲۸). در مجموع با توجه به توانایی‌های انسان و نحوه ترکیب آنها، میزان سرمایه انسان روشن می‌شود. سرمایه انسان از آنچه برای زندگی دنیایی لازم است بیشتر است و به بیان دقیق‌تر سرمایه انسان بی‌نهایت است و تمامی ندارد. با این حجم از سرمایه، انسان تاجر باید ببیند می‌خواهد سرمایه‌اش را «به کدام بهانه» و «با کدام خریدار» و «در برابر چه ستانده‌ای» داد و ستد کند، تا افزون بر اینکه در معامله خسارت نبیند، سود فراوانی به دست آورد.

گام پنجم: «نیازها یا خواسته‌ها»ی انسان و «ستانده»های او در تجارت

با پذیرش زیاد بودن و حتی مزاحم بودن استعدادهای انسان برای رسیدن به اهداف دنیایی می‌توان از وجود استعدادهای اضافی انسان، ادامه داشتن زندگی او را - هرچند در حدّ احتمال - نتیجه

گرفت؛ به این معنا که احتمال می‌رود پس از این حیات دنیوی، عوالم دیگری وجود داشته باشد که توانایی‌های اضافی انسان برای آنجا بکار آید و از آنجا که میزان توانایی‌ها (کارآمدی) انسان بی‌نهایت است، ادامه این مسیر، اقتضای بی‌نهایت بودن دارد. پذیرش این استنتاج، دشوار نیست؛ مشابه این وضعیت را درباره خود انسان در دوره‌ای که جنینی در رحم مادر است، شاهد هستیم. جنین برای زندگی در دنیای رحم از امکاناتی برخوردار است که به آنها نیاز ندارد و حتی جای او را در محیط کوچک رحم تنگ کرده اند؛ مثلاً جنین دست و پا دارد؛ در حالی که نمی‌خواهد چیزی را به دست بگیرد و در رحم جایی برای راه رفتن نیست. این توانایی‌ها از دنیای دیگری حکایت می‌کنند که در آنجا به آنها نیاز است و آن دنیا همین دنیای مادی است. ما این استنتاج را به راحتی می‌پذیریم. چون از درون همین دنیای مادی به تجزیه و تحلیل عالم رحم مشغول هستیم. بنابراین با امتداد بخشیدن به این وضعیت می‌توانیم احتمال دهیم استعدادهای اضافی انسان در این دنیا هم می‌تواند دلیلی بر وجود عالم یا عوالم دیگری باشد. و از آنجا که میزان توانایی انسان بن‌بستی نمی‌شناسد، راهی که در پیش دارد نیز پایانی نخواهد داشت (همو، ۱۳۸۲، ص ۱۵۶ و ۱۵۷؛ ۱۳۸۴، ص ۲۹-۳۲).

نیازهای عظیم راه: ما زندگی در دنیای مادی را تجربه کرده‌ایم. می‌دانیم برای حرکت باید سختی‌هایی را به جان بخریم؛ خستگی و گرسنگی، سرما و گرما، بلایای طبیعی، خطر جانوران و... بخشی از این سختی‌هاست. همین مسئله نیاز به خوراک، پوشاک، قدرت دفاعی را برای انسان به دنبال می‌آورد. به همین استدلال، راه طولانی و بی‌نهایتی که در ادامه برای انسان احتمال می‌دهیم، نیازهایی را برای او به دنبال خواهد داشت و از آنجا که این راه، بی‌نهایت است، بی‌شک نیازهای آن نیز عظیم خواهد بود. این نیاز عظیم، همان نیازی است که انسان تاجر می‌بایست برای تأمین آن، به داد و ستد روی بیاورد (همان، ص ۲۵ و ۳-۳۲).

ضرورت شکوفایی توانایی‌ها: انسان راه بزرگی در پیش دارد؛ ما که در یک سفر کوتاه، به نیازهای آن می‌اندیشیم و از پیش خود را برای انجام آن تجهیز می‌کنیم، نمی‌توانیم در مقابل مسیر طولانی پیش‌رو بی‌تفاوت باشیم. توشه و امکان ما در این راه پُر نیاز، استعداد بی‌نهایت ماست. بنابراین باید این توانایی را برای تأمین نیازهای عظیم آن بارور ساخت. درست است که توانایی‌های انسان بی‌نهایت است؛ ولی این بی‌نهایت بودن بالقوه است و باید به فعلیت برسد و شکوفا شود. منظور از به فعلیت رسیدن توانایی‌ها، رسیدن «وسعت وجودی» است؛ یعنی انسان با شکوفایی توانایی‌ها به تدریج از آنچه بود، بزرگ‌تر می‌شود. این بزرگی در روح او اتفاق می‌افتد؛ همچنان‌که قوای ادراکی او و دیگر توانایی‌هایی که دارد دقیق‌تر می‌شود و قدرت می‌گیرد (همو، ۱۳۸۲،

ص ۶۹؛ ۱۳۸۵، ص ۱۵۴). بنابراین انسان تاجر، باید با سرمایه‌های خویش داد و ستد کند و آنها را بارور سازد تا بتواند در مسیر درازی که در پیش دارد، نیازهای عظیمش را به درستی پاسخ دهد (همان، ص ۲۵ و ۳۰-۳۲؛ ۱۳۸۶، ص ۷۰).

گام ششم: خریدارها (۱)

در این گام خریدارهایی که می‌خواهند مخاطب داد و ستد او باشند را بررسی خواهیم کرد. طبعاً به دنبال خریداری خواهیم بود که بتواند سرمایه بی‌نهایت انسان را بارور کند و او را برای راه بی‌پایانی که در پیش دارد، آماده سازد. ما راهی طولانی در پیش داریم و سرمایه‌های زیادی که باید تا حد امکان زیاد شوند؛ فرصت‌مان هم اندک است. پس باید در کمترین زمان، بیشترین سود را به دست آوریم. این وضعیت ما نحوه تجارت ما را هم مشخص می‌کند. ما نمی‌توانیم با هر کسی تجارت کنیم. نمی‌توانیم فرصت خود را صرف آزمون و خطا کنیم. باید به دنبال خریداری باشیم که داد و ستد با او سودآورتر از خریداران دیگر باشد. بنابراین پیش از هر چیز باید بدانیم از میان خریدارانی که در برابر ما ایستاده‌اند، کدام یک می‌تواند سرمایه‌های ما را جذب کند و در مقابل، آنها را با بیشترین سود به ما بازگرداند (همو، ۱۳۸۴، ص ۳۵؛ ۱۳۸۲، ص ۷۶).

در برابر ما خریدارهای متنوعی ایستاده‌اند. اگر قدری تأمل کنیم، می‌توانیم از طریق کشش‌هایی که دائماً ما را به سمت خویش دعوت می‌کنند، خریدارها و ترفندهایشان را بشناسیم. «نفس»، «دنیا» و «خلق» خریدارانی هستند که مطلوب‌هایی را به ما عرضه می‌کنند و سرمایه‌های ما را برای رسیدن به آنها به خدمت می‌گیرند. دنیا برای تجارت با ما جلوه‌ها و دعوت‌های متنوعی دارد: قدرت، ثروت، ریاست، جذابیت‌های جنسی و... نفس هم کشش‌هایی دارد و از این طریق، توانایی‌های ما را جهت می‌دهد و به کار می‌گیرد. خلق هم تاجر دیگری است که با حرف‌ها و توقع‌هایش محرک ماست. تحسین‌ها و تمجیدها، طعنه‌ها و کنایه‌ها، تهدیدها و تحمیل‌ها و... در ما اثر می‌گذارد و ما برای کسب رضایت خلق تلاش می‌کنیم و سرمایه‌های خویش را به جریان می‌اندازیم (همان، ص ۹۶ و ۹۷).

خریدارهایی که نام بردیم همگی، یا دارایی و سرمایه‌شان از ما کمتر است و در رتبه پایین‌تری از ما قرار دارند؛ مانند دنیا و نفس، و یا همانند و هم‌رتبه ما هستند؛ مانند خلق. بنابراین با توجه به آنچه درباره نحوه تجارت گذشت، روشن است که این‌ها نمی‌توانند طرف تجارت ما باشند؛ چون در بهترین حالت، شرایطشان با ما مساوی است و در نتیجه نمی‌توانند سرمایه‌های ما را زیاد کنند؛ بلکه بیشتر از ما می‌کاهند و آنچه داریم را هم از دست می‌دهیم. ریشه این کم شدن، محدودیت و

فقر آنهاست. آنها چیزی ندارند که بر ما بیفزایند و یا اگر داشته باشند، به واسطه نیاز خودشان، به ما نمی‌دهند و در نهایت، اگر هم چیزی بدهند، به دلیل فقر و نیاز خودشان، بیش از آنچه داده‌اند، از ما می‌ستانند. بنابراین باید سراغ خریداری برتر از خودم باشم! (همان، ص ۷۶ و ۷۷ و ۹۵؛ ۱۳۸۴، ص ۳۵ و ۳۶ و ۴۱ و ۴۵ و ۴۶).

گام هفتم: خریدارها (۲)

در این مرحله، پرسش این است که آیا خریدار برتری که سزاوار تجارت با انسان باشد، وجود دارد؟ برای پاسخ به این سؤال لازم است مطالعه‌ای نسبت به وضعیت خویش داشته باشیم. منظور از دقت در وضعیت خود، «بررسی موقعیت انسان در گذشته، حال و آینده» است.

الف) رفت و آمد نعمت‌ها: بررسی جامع حالات انسان در طول زندگی، از تحول پی در پی توانمندی‌ها و ناتوانی‌ها حکایت دارد. انسان در دوره کودکی ضعیف و ناتوان است. او برای کوچکترین نیازهایش محتاج دیگران است. همین انسان ضعیف و عاجز و جاهل کم‌کم که بزرگ می‌شود، توانایی‌های جدیدی پیدا می‌کند؛ اما پس از گذراندن دوره جوانی و میانسالی، دوباره علائم ضعف و ناتوانی در او آشکار می‌شود وضعیتی مشابه دوره طفولیت پیدا می‌کند. البته پیری یگانه عامل این ضعف و ناتوانی نیست؛ انسان در همان دوره نوجوانی یا جوانی هم به واسطه بیماری و معلولیت و... ممکن است چشم و گوش و دست و پایش را از دست بدهد. گذشته از این، مرگ عامل دیگری است که هر لحظه ممکن است به سراغ انسان بیاید و همه توانایی‌هایش را بگیرد. دقت در رفت و آمد توانمندی‌ها نشان می‌دهد که نه آمدن آنها به میل انسان است و نه از دست رفتن‌شان به خواست اوست. انسان، «محکوم» این وضعیت است و حاکم (حکم‌کننده) این تحولات کس دیگری جز اوست (همو، ۱۳۸۲، ص ۱۴۴ و ۱۴۵؛ ۱۳۸۱، ص ۸۶-۸۸؛ ۱۳۸۶، ص ۸۰ و ۸۱).

ب) وجود مجموعه‌ای از محدودیت‌ها: از منظر دیگر با تامل و دقت در حالات انسان مشخص می‌شود که او محدودیت‌هایی هم دارد که به خواست او نیست؛ از جمله آنها، محدودیت انسان در توانمندی‌ها [در مقایسه با حیوانات] است. بویایی سگ، بینایی عقاب، قدرت خرس، سرعت یوز و نظایر آن، گواه وجود محدودیت‌هایی در انسان است.

نتیجه این که انسان با دقت و تدبیر در حالت‌هایش درمی‌یابد که آنچه داشته به اختیار او نبوده و با خواست او هم نمی‌ماند. بنابراین انسان محکوم اینها است و ناگزیر باید حاکمی وجود داشته باشد که این رفت و آمدها با خواست او شکل بگیرد.

گام هشتم: خریدارها (۳)

در اصل وجود این حاکم شکی نیست؛ اما این که این حاکم کیست، هنوز مشخص نیست. همه ادیان الهی و مکاتب بشری بر وجود این حاکم اذعان دارند؛ ولی هر کسی او را به نامی و با صفاتی معرفی می‌کند. برای ما که در پی تجارت هستیم، ضروری است بدانیم کدام یک از این حاکمان ادعا شده، مصداق حاکم واقعی است. ما به دنبال شناخت بیشتری از حاکم هستیم تا بتوانیم درباره این که «آیا او سزاوار تجارت با ما است و می‌تواند خریدار سرمایه‌های ما باشد؟» قضاوت درستی داشته باشیم. بنابراین باید خصوصیات و صفات او را بشناسیم (همو، ۱۳۸۲، ص ۱۴۴؛ ۱۳۸۱، ص ۸۷).

صفات حاکم: یک. عدم محکومیت: برای رسیدن به مقصود یادشده، با پذیرش اصل وجود حاکم، دستیابی به صفات دیگر او ممکن می‌شود. دقت در مفهوم حاکم روشن می‌کند که حاکم نمی‌تواند محکوم باشد؛ چون در غیر این صورت، دیگر - به معنای واقعی - حاکم (مسلط) نخواهد بود؛ بلکه او نیز محکوم حاکم دیگری است. بنابراین «عدم محکومیت» صفت پایه و ویژگی مهم و کلیدی حاکم است که راه را برای رسیدن به صفات دیگر او باز می‌کند.

دو. نامحدودی: با پایه قرار دادن عدم محکومیت، می‌توان صفت «نامحدودی» را برای حاکم ثابت کرد. چون اگر حاکم، محدود باشد، به این معناست که حادثی (محدود کننده) وجود دارد که حاکم، محکوم اوست و حاکم واقعی، همان موجود حادث خواهد بود.

سه. یکتایی (بی‌مانندی): از پذیرش نامحدودی در حاکم می‌توانیم به «بی‌مانندی» در او برسیم. چون اگر حاکم مانندی داشته باشد، مانند او را حدّ می‌زند و دیگر نمی‌تواند نامحدود باشد. خود نامحدودی می‌تواند راهنمای ما به صفات دیگری نظیر احاطه و حضور، علم، قدرت و... باشد.

چهار. بی‌نیازی: صفت دیگری که لازمه پذیرش عدم محکومیت است، «بی‌نیازی» است. چون در صورتی که حاکم، نیازمند باشد، ناگزیر محکوم وجود بی‌نیاز دیگری می‌شود و در نتیجه، آن وجود بی‌نیاز، حاکم واقعی خواهد بود.

پنج. بی‌ترکیبی: همچنین بی‌نیازی حاکم، بر «بی‌ترکیبی» او دلالت دارد؛ چون در صورتی که حاکم مرکب باشد، نیازمند اجزایش خواهد بود و در این صورت، اجزای او بر او مقدم و حاکم بوده، او را محکوم می‌سازند.

شش. بخشندگی و مهربانی: در صورتی که بی‌نیازی حاکم را بپذیریم، می‌توانیم او را «بخشنده» و «مهربان» هم بدانیم. چون «ستاندن از دیگران» یا «ندادن به دیگران»، همگی به یک

نقص و نیاز برمی‌گردد. کسی که از دیگران می‌گیرد، معنای کارش این است که نیازی داشته که به دیگران روی آورده است. از سوی دیگر، کسی که از دادن دارایی خود به دیگران امتناع می‌کند هم حتماً نیازی دارد که بخاطر آن دارایی‌اش را نزد خود نگاه می‌دارد. اما کسی که بی‌نیاز است، حتماً «دهنده» خواهد بود؛ چرا که دلیلی برای نگاه داشتن یا درخواست کردن ندارد. همچنین چون نیازی ندارد، این دهنده‌گی از روی «سیاست» یا «به طمع ستاندن‌های بعدی» و یا «از سر عادت» نیست؛ بلکه بخاطر خود گیرنده و از سر دلسوزی نسبت به اوست. به همین سبب است که می‌توانیم او را «مهربان» بدانیم؛ چون در دادن‌های او جز خود گیرنده، مقصود نیست.

با این صفاتی که تاکنون برای حاکم شناختیم، درمی‌یابیم که او می‌تواند خریدار سرمایه‌های ما باشد؛ چون هیچ‌یک از نقص‌ها، کمبودها و کاستی‌های خریدارهای دنیایی - یعنی فقر، ندادن‌ها، بیشتر ستاندن‌ها و... را در او نیست؛ از آنجا که نامحدود است، همه دارایی‌ها در اختیار اوست؛ از آنجا که بی‌نیاز است، از من نمی‌کاهد و از آنجا که بخشنده و مهربان است، از من دریغ نمی‌کند

همان، ص ۸۷؛ ۱۳۸۲، ص ۱۴۵-۱۴۷؛ ۱۳۸۶، ص ۸۰ و ۸۱؛ ۱۳۸۳، ص ۴۹؛ ۱۳۸۵، ص ۹۸-۱۰۷).

گام نهم: روش تجارت (۱)

پس از شناخت حاکم برتر و فهم شایستگی او برای داد و ستد، نوبت آن است که بدانیم روش تجارت با او چگونه باید باشد؟ به طور طبیعی، داد و ستد با حاکم (خدا) - مانند داد و ستدهای مرسوم دیگر زندگی - بسته به خواست طرف مقابل است. ما خواسته‌ای داریم و آن این است که می‌خواهیم بارور شویم و به وسعت وجودی برسیم. طبیعتاً طرف مقابل هم خواسته‌ای دارد - البته خواسته او از سر نیاز نیست؛ چون بی‌نیازی او پیش‌تر ثابت شده است! - بنابراین باید بدانیم او چه خواسته‌ای دارد تا با تحقق آن، به خواسته خودمان دست یابیم. ضرورت بیشتر توجه به خواسته حاکم و عمل به آن این است که بدانیم او یگانه خریداری است که می‌تواند ما را به خواسته‌مان برساند. با این حساب به هیچ‌وجه نمی‌توانیم از او چشم‌پوشیم. البته در این مسیر به او اطمینان کافی داریم و می‌دانیم بی‌شک خواسته‌های او - به دلیل بی‌نیازی او - لطمه‌ای به ما نمی‌زند.

برای عمل به خواست خریدار باید بدانیم چگونه و در چه شرایطی یک خواسته محقق می‌شود؟ باید چه ملاحظاتی را مدنظر قرار دهیم تا مطمئن شویم به خواست کسی عمل کرده‌ایم؟ با یک تحلیل می‌توان نشان داد برای اطمینان از این موضوع می‌بایست رفتارها و کارهایی که انجام می‌دهیم، سه ویژگی داشته باشد: نیت، سنت، اهمیت.

الف) نیت: یعنی کارهایی که انجام می‌دهیم به قصد او (برای او) باشد، نه جز او. ظاهر کارهایی که انسان انجام می‌دهد غالباً یکسان است، ولی اغراض و مطلوب‌های متفاوتی در آنها دنبال می‌شود؛ برای مثال، گاهی فعالیت علمی برای کسب شهرت است و گاهی برای خدمت به خلق و... به این ترتیب، یگانه امری که می‌تواند خریدار ما - و در واقع جهت فعل ما - را مشخص کند، نیتی است که از انجام آن عمل داریم. با این توضیح، به صرف انجام یک عمل نمی‌توان مدعی شد که این کار مصداق سرمایه ما برای تجارت با خدا شده است؛ مگر اینکه علاوه بر ظاهر عمل، جهت آن (نیت) هم برای او باشد. در این صورت هر چند ظاهر کار در هر دو حالت، یکی است، ولی نیت، ماهیت کار و در نتیجه خریدار آن را مشخص می‌نماید!

ب) سنت: یعنی کارهایی که انجام می‌دهیم، به همان صورت و شکل و شیوه‌ای باشد که او می‌خواهد. این کافی نیست که فقط برای او حرکت کنیم؛ بلکه لازم است علاوه بر نیت، صورت کار هم آن‌گونه باشد که او دستور می‌دهد.

ج) اهمیت: یعنی در هنگام تراحم کارها (خواسته‌های او) به مهم‌ترین آن عمل شود. یعنی هنگامی که انسان در یک لحظه، با دو یا چند خواست او رو به رو است و - به سبب محدودیت در زمان یا توان - امکان انجام همه آنها با هم نیست، به حکم عقل می‌بایست مهم‌ترین خواسته او را محقق کند. بنابراین در صورتی که به خواسته‌های دیگر او عمل شود و خواسته مهم‌تر فوت گردد، در واقع خواست او محقق نشده است. برای تشخیص مصداق مهم‌تر، پنج ملاک «ظرفیت روحی»، «نیاز»، «فایده»، «جبران نداشتن از نظر بدل» و «جبران نداشتن از نظر زمان» می‌تواند راهنمای ما باشد (همو، ص ۳۰۹؛ ۱۳۸۰، ص ۵۷؛ ۱۳۸۲، ص ۱۲۳-۱۲۹؛ ۱۳۸۶، ص ۴۰).

گام دهم: روش تجارت (۲)

دانستیم که تحقق قطعی خواست حاکم، در گرو رعایت سه خصوصیت نیت، سنت و اهمیت است. با توجه به این که می‌بایست فعالیت‌های ما به همان شکلی باشد که او می‌خواهد، از چه راهی می‌توانیم بفهمیم که نسبت به شکل عمل، چه دستوراتی دارد تا آنها را محقق کنیم؟ چگونه می‌توانیم با او ارتباط برقرار کنیم و دستورهای او را بشناسیم؟

در این باره پیش از هر چیز لازم است راه‌های مختلفی را که از طریق آن می‌توان به دستورات حاکم دست پیدا کرد احتمال دهیم و سپس با سنجش آنها راه مطمئن را بیابیم. در این راستا راه‌هایی مُحمّل است:

الف) گزینه: یکی از راه‌های احتمالی این است که او دستوراتش را در گزینه انسان قرار داده باشد؛ یعنی هر انسانی به طور غریزی به وظیفه‌ای که دارد راهنمایی شود. در این صورت علاوه بر این که هر کسی از وظیفه خود در هر لحظه آگاه می‌شود، امکان تخلف از آن هم ممکن نخواهد بود.

ب) وحی و الهام: راه دیگر این است که حاکم به طور مستقل و از طریق وحی و الهام با هر فردی ارتباط برقرار کند و وظایف او را به او بیاموزد. در این فرض، رسیدن به دستورات حاکم با آموزش مستقیم او صورت می‌گیرد.

ج) فرستادن کتابی برای همه: یکی دیگر از راه‌های احتمالی این است که تمام دستورات خود را - ناظر به شرایط مختلفی که ممکن است برای انسان پیش بیاید - در یک کتابی بیان کند و آن را برای انسان‌ها نازل کند. در این فرض، با یافتن کتاب و مطالعه آن می‌توان به وظایف آگاه شد و طبق آن عمل کرد.

د) قرار دادن یک واسطه (راهنما): احتمال آخر این است که واسطه‌ای را میان خود و ما به عنوان راهنما قرار دهد؛ به طوری که انسان به وسیله او بتواند با حاکم مرتبط شود و دستورات او را بشناسد (همو، ۱۳۸۶، ص ۸۳ و ۸۴).

قدری تأمل و دقت در خویش کافی است تا به سرعت، احتمال اول و دوم را انکار کنیم. آگاهی نداشتن من از دستورات، بهترین دلیل بر نبود ارتباط غیبی مستقل و نیز ناتوانی گزینه من در این زمینه است. در عین حال، با مرور واقعیات تاریخی مشخص می‌شود که در برهه‌های مختلف، عده‌ای از انسان‌ها مدعی واسطه بودن میان خلق و حاکم بوده‌اند و کتاب‌هایی را هم به همراه داشته‌اند؛ با توجه به منحصر شدن راه‌های احتمالی در این راه و نیز احتمال سوءاستفاده از این راه توسط شیادان، لازم است برای اطمینان از درستی ادعاها، راه‌های شناسایی راهنما را بررسی کنیم (همان).

الف) آگاهی از آنچه نمی‌دانم: هدف ما از بررسی راه‌های احتمالی، رسیدن به راه شناخت دستور حاکم (خدا) است. بنابراین اولین ویژگی راهنما باید آگاهی او از مسئله‌ای باشد که من نمی‌دانم. در تمام مسئله‌ای که دست من از آنها کوتاه است، او باید بتواند بگوید راه چاره چیست و چگونه می‌توان با خدا به تجارت پرداخت.

ب) آزادی از جذبه‌ها و کشش‌ها: افزون بر این او باید از تمامی تعلقات و وابستگی‌های دنیایی دور باشد؛ چون در صورتی که اسیر جذبه‌ها و کشش‌ها باشد، حتی اگر از ویژگی آگاهی برخوردار باشد، آن را نردبان رسیدن به تعلقات و منافع خویش کرده، انسان را به گمراهی می‌کشاند.

- ج) مهربانی نسبت به من: ویژگی دیگری که در واقع میوه آزادی راهنما از اسارت‌ها و تعلقات است - مهربانی است. او باید مهربان باشد. کسی که نسبت به دیگران مهربان نیست، از آنچه دارد دریغ می‌کند و یا در برابر راهنمایی‌هایش سهم‌خواهی خواهد کرد.
- د) توانمندی در ارائه معجزه و کرامت: راهنما که دست در دست حاکم دارد و از حمایت او بهره‌مند است، علاوه بر ویژگی‌های فوق، طبیعتاً قادر است از راه معجزه و کرامت، فوق‌العادگی خویش را اثبات کند و بدین طریق در مردم نسبت به خویش اطمینان بیافریند.
- ه) خبر دادن راهنمایان پیشین: همچنین وجود راهنمایانی که به راهنمایان بعد از خود خبر داده‌اند نیز می‌تواند یکی از دیگر راه‌های شناسایی به شمار آید (همو، ۱۳۸۷، ص ۱۷).

نتیجه‌گیری

در این پژوهش سعی شد با روشی بدیع و نوآورانه، معارف اساسی دین در قالبی منسجم با ابتناء بر نگاه تاجرانه به زندگی انسان ارائه گردد. در این راستا شاکله اصلی مقاله براساس ارکان تجارت (داده یا سرمایه، ستانده، نیاز یا خواسته، خریدار) و در طی ده گام بنا شد. در گام اول و دوم، مقدماتی درباره «ماهیت تجارت در زندگی انسان و عوامل خسارت انسان در آن» مطرح شد. در گام سوم و چهارم ذیل سرمایه‌های انسان، به «استعدادهای انسان و عظمت آنها و ناهماهنگی آنها با اهداف دنیا» اشاره شد. گام پنجم و ششم به «ادامه حیات انسان (معاد) و نیازهای عظیمی که اقتضاء دارد» اختصاص یافت. گام ششم تا هشتم به بهانه بحث از خریدارها «با عبور از نفس و خلق و دنیا، شناخت خدا و صفات تمایز آفرین او» تبیین شد و در دو گام آخر ذیل روش تجارت با او از «راه رسیدن به او» و نیز «حجت‌های الهی و راه‌های شناسایی آنها» سخن رفت.

در مجموع، آنچنان‌که پیشتر گذشت، طرح پیش‌رو در مقایسه با بسیاری از طرح‌های مشابه از دو مزیت برخوردار است. اول این که در انتخاب قالب و ادبیات ارائه بحث، قرآن پایه است و دوم این که شناخت‌هایی که منتقل می‌کند، مجرد نیست؛ بلکه باورساز و احساس‌آفرین است، که این ویژگی به محسوس و ملموس بودن موضوع «تجارت» برای انسان بازمی‌گردد. همین دو ویژگی سبب شده تا دغدغه «حجیت» و «کارآمدی» در این بحث معرفتی، توأمان تأمین شود.

منابع

* قرآن کریم.

۱. اسکندری، علاءالدین (۱۳۸۸). اندیشه‌های پنهان؛ قم: ليله القدر.
- پور سید آقایی، سید مسعود (۱۳۸۹). انسان جاری؛ قم: ليله القدر.
۲. جمعی از نویسندگان (۱۳۹۸). سلسله دروس مبانی اندیشه اسلامی؛ قم: مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی.
۳. حسینی بهشتی، سید محمد (۱۳۹۰). نقش آزادی در تربیت کودکان؛ تهران: روزنه.
۴. حسینی خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۸). طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن؛ تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
۵. شبان‌نیا، قاسم (۱۳۹۸). فلسفه سیاست؛ قم: مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی (ره).
۶. صفایی حائری، علی (۱۳۸۰). تطهیر با جاری قرآن؛ جلد ۲، قم: ليله القدر.
۶. _____ (۱۳۸۱). روش نقد؛ جلد ۵، قم: ليله القدر.
۷. _____ (۱۳۸۱). فقر و انفاق؛ قم: ليله القدر.
۸. _____ (۱۳۸۲). درس‌هایی از انقلاب؛ دفتر اول: انتظار، قم: ليله القدر.
۹. _____ (۱۳۸۲). درس‌هایی از انقلاب؛ دفتر سوم: قیام، قم: ليله القدر.
۱۰. _____ (۱۳۸۲). مسئولیت و سازندگی؛ قم: ليله القدر.
۱۱. _____ (۱۳۸۳). نظام اخلاقی اسلام: مروری بر دعای مکارم الاخلاق؛ قم: ليله القدر.
۱۲. _____ (۱۳۸۳). نقدی بر فلسفه دین خدا در فلسفه هرمنوتیک کتاب و سنت؛ قم: ليله القدر.
۱۳. _____ (۱۳۸۴). رشد؛ قم: ليله القدر.
۱۴. _____ (۱۳۸۵). تطهیر با جاری قرآن؛ جلد ۳، قم: ليله القدر.
۱۵. _____ (۱۳۸۵). روش برداشت از قرآن؛ قم: ليله القدر.
۱۶. _____ (۱۳۸۵). صراط؛ قم: ليله القدر.
۱۷. _____ (۱۳۸۶). از معرفت دینی تا حکومت دینی؛ قم: ليله القدر.
۱۸. _____ (۱۳۸۶). تطهیر با جاری قرآن؛ جلد ۱، قم: ليله القدر.

۱۹. _____ (۱۳۸۶). حرکت؛ قم: ليله القدر.
۲۰. _____ (۱۳۸۶). روش نقد؛ جلد ۱، قم: ليله القدر.
۲۱. _____ (۱۳۸۶). روش نقد؛ جلد ۲، قم: ليله القدر.
۲۲. _____ (۱۳۸۶). روش نقد؛ جلد ۳، قم: ليله القدر.
۲۳. _____ (۱۳۸۶). نامه‌های بلوغ؛ قم: ليله القدر.
۲۴. _____ (۱۳۸۷). استاد و درس: صرف و نحو؛ قم: ليله القدر.
۲۵. _____ (۱۳۸۷). غدیر؛ قم: ليله القدر.
۲۶. _____ (۱۳۸۸). شرحی بر دعاهاى روزانه حضرت زهرا؛ قم: ليله القدر.
۲۷. _____ (۱۳۸۸). مشکلات حکومت دینی؛ قم: ليله القدر.
۲۸. _____ (۱۳۹۰). حیات برتر: معاد از منظر قرآن؛ قم: ليله القدر.
۲۹. _____ (۱۳۹۰). روحانیت و حوزه؛ قم: ليله القدر.
۳۰. _____ (۱۳۹۱). بهار رویش: مروری بر دعاهاى ورود و وداع ماه رمضان؛ قم: ليله القدر.
۳۱. عظیمی، سیدهادی (بی تا). دین فطری؛ بی جا.
۳۲. گروهی از نویسندگان (۱۳۹۴). فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی؛ تهران: مدرسه.
۳۳. مصباح یزدی (بی تا). پای درس استاد؛ آشنایی با طرح ولایت؛ بی جا.
۳۴. وکیلی، محمدحسن (۱۳۹۹). برترین آرزو؛ مشهد، آستان قدس رضوی، مؤسسه خدمات مشاوره‌ای جوانان و پژوهش‌های اسلامی.